<https://doi.org/10.19195/0137-1150.174.3>

Data przesłania artykułu: 6.12.2019

Data akceptacji artykułu: 20.03.2020

NATALIA DŁUGOSZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

(Adam Mickiewicz University, Poland)

Co broda mówi o mężczyźnie? O bułgarskim językowo-kulturowym obrazie brody

What does a beard say about a man?

About the Bulgarian language picture of the beard

Abstract

This article presents a reconstruction of the language picture of the beard in Bulgarian. The analysis was performed with the use of systemic data (derived from Bulgarian language dictionaries) and text data (collected from electronic versions of high-volume magazines, other Internet portals, and from the Bulgarian national corpus). Data originating from Bulgarian folk traditions are also taken into consideration. The image of the beard in the Bulgarian language is based on its symbolic meaning as an attribute of old age, wisdom, experience, power, grandness, and masculinity. A man with a beard is depicted in the language in opposition to a man without a beard (*къосе*) of negated masculinity and even stigmatised. Beard in the Bulgarian language is described in relation to its owner, colour, physical properties (length, density and shape), beard growth time, and is assessed for its aesthetic values and sexual attractiveness of a man. At present, a beard reflects fashion preferences and is subject to various care treatments and cosmetic regimens.

Keywords: concept of the beard, language picture of the word, Bulgarian language

Какво казва брадата за мъжа?

За българска езикова картина на брада

Обобщение

В настоящата статия се реконструира езикова картина на концепта брада в българския език. Разглеждат се предимно системни и текстови данни.

Системните данни произхождат от всички репрезентативни български лексикографски източници. Текстовите данни са екскерпирани от електронните издания на многотиражни вестници и списания, други уебсайтове и от базата на Български национален корпус. Освен системните и текстовите данни подлагам на анализ и данните, които произхождат от българската народна традиция. Образът на брадата в българския език е конституиран върху символичното значение на брадата като атрибут на старостта, мъдростта, опитността, властта, достойнството и мъжествеността. За българския език е характерно противопоставянето между образа на братаия мъж и мъжа без брада (къосе). Брадата в съвременния български език се описва с оглед на притежателя ѝ, цвят, физически характеристики (дължина, гъстота, форма), период на отглеждане на брада. Тя се оценява също според естетичните ѝ качества, като и прямо сексуалната атрактивност на мъжа.

Ключови думи: концепт брада, езикова картина на света, български език

Wstęp

Zupełnie niedawno natknęłam się na niewinny artykuł w popularnym piśmie dla kobiet. Moją uwagę przyciągnął nagłówek — *Broda to nie moda. To stan umysłu. Symbol męskości i mocy*¹. To banalne zdarzenie stało się bodźcem do refleksji nad kulturową funkcją brody i sposobem jej postrzegania w tradycji bułgarskiej. Zarost umiejscowiony na dolnej części twarzy to przecież coś więcej niż jedynie atrybut męskości, trzeciorzędna cecha płciowa, dowód na wzrost poziomu androgenów. Broda jest znakiem kulturowym, na którego temat z powodzeniem można prowadzić zakrojone na dużą skalę badania. Znak kulturowy w postaci brody charakteryzuje swoista dwubiegunowość. Z jednej strony postrzegamy ją jako atrybut najwyższej władzy, mocy, siły, mądrości, dostojęstwa, duchowości. W brody wyposażeni są bowiem bogowie, herosi, władcy, mędrcy, duchowni różnych religii i wyznań. W wielu kulturach ten rodzaj męskiego zarostu stał się tak dalece symbolem władzy i honoru, że utrata lub naruszenie brody w walce równały się pohańbieniu. Broda bywała tak cennym dobrem, że na nią zaprzysięgano. Z drugiej strony istniały okresy w historii ludzkości, gdy nie należała do pożądanych atrybutów męskiej twarzy, a brak zarostu odróżniał człowieka cywilizowanego od barbarzyńcy. Brody nosili zatem ludzie uprzywilejowani, ale i ludzie marginesu.

W różnych kulturach ten specyficzny włos na twarzy towarzyszył ludzkim zachowaniom transgresyjnym. Na przykład na znak żałoby brodę można było obciąć lub zapuścić. Współcześnie w dalszym ciągu ciężar treści kulturowych, jakie niesie z sobą broda, zależy od wielu czynników. Trudno nie zgodzić się w tym miejscu z tezą, jaką stawia Christopher Oldstone-Morre, twierdząc, że „idee męskości są mocno związane z polityczną i społeczną władzą” i „każdy symbol

¹ Nagłówek artykułu pochodzi ze strony internetowej czasopisma „Zwierciadło” — www.zwierciadlo.pl: *Broda to nie moda. To stan umysłu. Symbol męskości i mocy*, rubryka *Styl życia*, 31.08.2018, <https://zwierciadlo.pl/lifestyle/broda-to-nie-moda-to-stan-umyslu-symbol-me%CC%A8skosci-i-mocy> (dostęp: 13.11.2019).

męskości jest obarczony politycznym i moralnym znaczeniem”, a co za tym idzie „męski zarost to kwestia polityczna” (Oldstone-Morre, 2017, s. 11). W czasach nam współczesnych w kulturze cywilizacji europejskiej to raczej ogolona twarz zyskuje większe zaufanie, a pożądany typ męski zdaje się zależeć przede wszystkim od indywidualnych preferencji. Mianowicie obok gładkiej twarzy męskiej wpisującej się w styl metro mijamy na ulicach także twarze bardziej lub mniej schludnie zarośnięte, na przykład w stylu drwala, którego głównym atrybutem (po pominięciu siekiery) jest właśnie broda.

W niniejszym artykule przyglądam się sposobowi postrzegania brody przez pryzmat języka bułgarskiego. Przyświeca mi cel zrekonstruowania jej bułgarskiego językowo-kulturowego obrazu na podstawie danych systemowych, a częściowo także tekstowych. Gdy chodzi o dane słownikowe, uwzględniam zarejestrowane w bułgarskiej leksykografii definicje słownikowe leksemu *brada* oraz rozpatruję pochodzące od niego derywaty słowotwórcze. Analiza obejmuje również dane zawarte w bułgarskich słownikach frazeologicznych. Z kolei dane tekstowe pochodzą z zamieszczonych na stronach internetowych artykułów prasowych pism wysokonakładowych, z innych profilowanych tematycznie portali² oraz z Bułgarskiego Korpusu Narodowego (Български национален корпус; dalej: BNK)³. Analiza tekstów prasowych dotyczy około 150 cytatów, w których szczególną uwagę zwracam na kolokacje leksemu *brada*. W korpusie odnotowałam ponad 8000 użyczeń wyrazu. Analizie poddałam 1500 pierwszych rekordów. Interesujących danych dostarczają także bułgarskie teksty ludowe. Częściowo odwołuję się więc też do nich, korzystając zwłaszcza z opracowanego przez Sonię Sredkową hasła *brada* w bułgarskim słowniku antropologicznym, opierającym się na tradycji ludowej, a odnoszącym się do mityzacji ludzkiego ciała⁴.

Dane słownikowe

W słownikach języka bułgarskiego odnotowuje się kilka znaczeń leksemu *brada*. Mianowicie wyraz ten może oznaczać: 1. ‘предната част на човешката челюст’ [przednia część ludzkiej szczęki], 2. ‘косми по тая част’ [włosy na przedniej części ludzkiej szczęki]⁵ (BER, 1971, s. 72); 1. ‘предната издадена част на долната челюст у човека’ [przednia, wystająca część dolnej szczęki człowieka],

² Adresy stron internetowych: www.dnevnik.bg, www.24chasa.bg, www.capital.bg, www.news.bg, www.dnes.bg, www.dariknews.bg, www.radioenergy.bg, www.bradabrat.com.

³ Bułgarski Narodowy Korpus Językowy (http://ibl.bas.bg/BGNC_bg.htm) powstał dzięki pracownikom Instytutu Języka Bułgarskiego im. prof. L. Andrejczyna, działającego przy Bułgarskiej Akademii Nauk. Korpus obejmuje 1,2 miliarda słów z ponad 240 tysięcy tekstów.

⁴ W tym miejscu mowa o słowniku *Mitologia na choveshkoto tyalo. Antropologichen rechnik*, sast. i red. Mincho Georgiev, Sofia 2008 (dalej: MČTAR).

⁵ Wszystkie przekłady definicji słownikowych na język polski zostały wykonane przez autorkę artykułu.

2. ‘косми, които растат по долната част на лицето на мъжа’ [zarost rosnący na dolnej części twarzy mężczyzny], 3. ‘дълги косми или месеста част под долната челюст на животно или под клюна на птица’ [długi zarost lub mięsista część pod dolną szczęką zwierzęcia lub pod dziobem ptaka], 4. разг. ‘много тънки влакна, с които някои растения смучат хранителни сокове от почвата; влакна на корен’ [bardzo cienkie włókna służące niektórym roślinom do czerpania substancji odżywczych z gleby; włókna korzenia], 5. диал. ‘много влакна, които покриват върха на зелен царевичен кочан’ [liczne włókna pokrywające niedojrzałą kolbę kukurydzy] (RBE, 1977, s. 767–768); 1. ‘крайната предна част на долната челюст’ [wysunięta do przodu dolna część szczęki], 2. ‘месеста част под долната челюст’ [mięsista część pod dolną szczęką], 3. ‘дълги косми, които покриват долната част на лицето у мъжете’ [długie włosy pokrywające dolną część twarzy mężczyzny], 4. ‘косми по лицето, които се бръснат’ [włosy na twarzy, które są golone], 5. ‘всякакъв космен, влакнест израстък’ [wszelkiego typu włosisty, włóknisty zarost] (BTR, 1999, s. 72). Przedmiot mojego zainteresowania stanowi *брада* rozumiana jako zarost występujący na dolnej części męskiej twarzy.

Definicje słownikowe wyrazu nie dostarczają wiele informacji na temat sposobu postrzegania brody w bułgarskiej kulturze. Dowiadujemy się z nich co najwyżej, że broda to rodzaj owłosienia w dolnej części twarzy ludzkiej, charakteryzujący mężczyzn i że można ją zgolić. Gniazdo słowotwórcze leksemu *брада* w interesującym nas znaczeniu obejmuje następujące derywaty pochodne, będące rzeczownikami odrzeczownikowymi: 1. formacje deminutywne: *брадичка*, *брадица*, *брадле* (dial.), *брадленце* (dial.); 2. formację augmentatywną: *брадище*, *брадел* (dial.). Warto zwrócić uwagę na dialektałny derywat *брадел*, który nie tylko wnosi znaczenie augmentatywne, oznaczając długą, gęstą brodę, lecz podlega w języku bułgarskim semantycznemu rozszerzeniu. Za jego pomocą nazywa się także osobę będącą posiadaczem okazałej (długiej i gęstej) brody (RBE, 1977, s. 770). Oprócz tego od leksemu *брада* pochodzą przymiotnik *брадат* ‘brodaty’ oraz czasownik *брадявам* w znaczeniu ‘обраствам с брада, с косми по долната част на лицето’ [zarastać na twarzy, być obrośniętym brodą, włosami na dolnej części twarzy] (RBE, 1977, s. 771), z kolei od czasownika *брадявам* można utworzyć pochodny rzeczownik oznaczający proces zarastania brodą — *брадяване* (RBE, 1977, s. 771).

W bułgarszczyźnie potocznej przymiotnik *брадат* [brodaty] (‘за човек, който има брада’ [o człowieku, który ma brodę] — RBE, 1977, s. 769; BTR, 2001, s. 72) funkcjonuje na szczególnych zasadach. Może bowiem podlegać substancywizacji i wystąpić w funkcji rzeczownika na oznaczenie mnicha lub zakonnika, na przykład: *Тези брадатите хич не ги обичам* (BSLP, 2011, s. 57). Z kolei jako przymiotnik używany jest w znaczeniu ‘stary, staromodny, nieaktualny’, na przykład: *Един брадат виц твърди, че разумът е най-справедливо разпределеният ресурс на Земята — никой не се оплаква, че му е малко* (BSLP, 2011, s. 57). Oprócz tego w wypowiedziach bułgarskich internautów dość często spo-

tykanym derywatem jest nacechowany negatywnie, wyrażający ironiczny i lekceważący stosunek mówiącego, rzeczownik *брадатковец*, używany zwłaszcza w odniesieniu do duchownych prawosławnych, ale też duchownych innych religii i wyznań oraz w odniesieniu do żołnierzy muzułmańskich. Może także zostać wypowiedziany żartobliwie, gdy mowa po prostu o mężczyźnie z brodą, na przykład:

— *Дрегер за всеки брадатковец именуващ себе си отец или каквото е там* (komentarz do artykułu *Православието влезе най-напред в българските училища*, www.dnes.bg, 6.03.2009);

— *Та кой спечели войната не знам, но фактите говорят за десет пъти повече жертви от страна на Ливан. Израелски войници имаше из цял Ливан, докато в Израел нямаше нито един брадатковец* (komentarz do artykułu: *Вашингтон смята да изпрати военна помощ на Украйна*, www.news.bg, 14.04.2014);

— *За да не ни обвинят в лично отношение, ще започнем с фактите относно мъжете с бради. Брадатковците са по-склонни към недоброжелателна полова дискриминация в сравнение с гладко обръснатите, сочи проучване* (*Разнообразни мисли и факти за мъжете с бради*, www.radioenergy.bg, 2.03.2016).

Z przenośnych użyć przymiotnika *брадат* wynika zatem jasno, że w języku bułgarskim broda konotuje asocjację z osobą stanu duchownego lub starcem. Podobny obraz wyłania się z bułgarskich frazeologizmów i przysłów ludowych.

W bułgarskiej tradycji ludowej broda jest atrybutem starszych mężczyzn oraz osób duchownych, a także władców, co łączy się z jej symboliką jako znaku wskazującego na posiadaną wiedzę, doświadczenie, mądrość i co za tym idzie — status społeczny. Symbolem mądrości jest zwłaszcza długa biała lub siwa broda (*бяла/побеляла/побеляваща/сива/носивяла/сивееща брада*). W bułgarskiej tradycji ludowej młodemu mężczyźnie wręcz nie przystoi nosić brody (por. MČTAR, 2008, s. 9), a swego czasu istniał zwyczaj ocierania brodą przez starszyznę twarzy młodszych mężczyzn w rodzinie (na przykład przy powitaniu), co miało wymiar symboliczny i wyrażało życzenie osiągnięcia szczęśliwej starości dla młodszego z mężczyzn (por. NGRBE, 1975, s. 67).

Na brodę jako atrybut starca lub oznakę starzenia się wskazują związki wyrazowe *нусах брада* i *брада ми порасна* w znaczeniu ‘zestarzałem się’. Frazeologizm *брада му порасна* (FRBE, 1974, s. 102) używany jest także jako ironiczne określenie, gdy mowa o czymś od dawna i powszechnie znanym, oklepanym, nieaktualnym, przestarzałym, na przykład: *на този виц брада му порасна/ на тази клюка брада ѝ порасна*.

Na symbolice brody jako znaku dojrzałego wieku, zdobytego doświadczenia i mądrości życiowej opierają się również inne bułgarskie frazeologizmy, których znaczeniu najbliższy jest chyba polski związek wyrazowy *broda mędrcom nie czyni*. W bułgarskich rejestrach leksykograficznych znajdujemy wiele wariantów połączeń wyrazowych, które wnoszą podobne znaczenie. Są to między innymi:

— *брадата му израсла, а умът не е дошъл/брадата побеляла, умът не е дошъл/брадата голяма, ала ум няма/защо му е брадата, когато го няма в главата* — ‘o człowieku dojrzałym wiekiem, ale niemądrym, życiowo i psychicznie niedojrzałym’ (NGRBE, 1975, s. 66);

— *брада сива, глава дива/брада посивяла, глава подивяла* — ‘o człowieku dojrzałym wiekiem, ale krnąbrnym, upartym, zatwardziałym’ (NGRBE, 1975, s. 66);

— *брада царска, глава воденичарска/брада царска, глава пъдарска* — ‘o człowieku o atrakcyjnym, dostojnym wyglądzie zewnętrznym, ale prostackim w swoim zachowaniu’ (FRBE, 1974, s. 102);

— *брада рижава, глава гнидава* — ‘o człowieku o wysokiej samoocenie, ale niecieszącym się autorytetem’ (FRBE, 1974, s. 102).

Na podobnej metaforyce opiera się frazeologizm *брада ми е побеляла не на воденица*, w którym mowa o człowieku ze sporym багаżem doświadczeń, ale tym razem odznaczającym się życiową mądrością (FRBE, 1974, s. 102).

W bułgarskiej frazeologii ludowej nie brakuje także dość dosadnych związków wyrazowych z komponentem *брада*, wskazującym na wiek człowieka i na to, co mu przystoi lub nie, na przykład: *бяла брада, желти лайна* — ‘o starszym mężczyźnie, który pojął za żonę dużo młodszą kobietę i będzie miał z nią potomstwo’ (BPPHD, 1954, s. 60).

W wyobrażenie brody jako atrybutu mądrości i autorytetu wpisują się frazeologizmy, zgodnie z którymi w zarost na dolnej części twarzy wyposażeni są mnisi i osoby duchowne, czego świadectwo stanowią związki wyrazowe: *поп без брада не бива* ‘bez brody nie ma popa’; *загрижила се попадията, че израсла на попа брада* w znaczeniu ‘próżna, daremna, nieuzasadnionej troska’; *да гледаш пона в брадата* w znaczeniu ‘umrzeć’ (frazeologizm odnosi się do czynionych przez popa śpiewów podczas obrządku pogrzebowego)⁶. Co więcej, broda to symbol najwyższej mądrości i duchowości, w nią bowiem wyposażony jest sam Bóg, o czym świadczą frazeologizmy: *хващам Бог за брадата/хващам Господ за брадата* ‘osiągam wielkie sukcesy’; *мисля си, че съм хванал Господ за брадата* ‘osiągnąć złudny sukces’ (FSRBE, 2005, s. 1158).

W bułgarskiej frazeologii broda świadczy o człowieku, o jego cechach charakteru i postępowaniu, słowem funkcjonuje jako metonim mężczyzny. Tak jest choćby w następujących związkach wyrazowych:

— *който има брада, има и гребен/сперед брадата и гребенът* — ‘o ludzkich możliwościach adekwatnie do położenia, w jakim znajduje się człowiek’ (FSRBE, 2005, s. 1158);

— *на такава брада, такъв бръснач* — ‘w sytuacji, gdy ktoś zasłużenie zostaje źle potraktowany’ (BFI);

— *катран ми капе от брадата* — ‘o człowieku pełnym złości, wściekłym’ (BFI);

⁶ Wymienione w tym miejscu związki wyrazowe pochodzą z bazy internetowej: *Balgarski frazi i izrazi. Spravochnik na izpolzvani frazi i frazeologizmi*, www.frazite.com (dalej: BFI).

— *на брадата му намериши от бѣдни вечер мед и от великден яйцето* — ‘o osobie, która je niechłujnie’; ‘lub, w tradycji ludowej, o człowieku nieczystym’ (NGRBE, 1975, s. 66; BPPHD, 1954, s. 354).

Jak ważną rolę w bułgarskiej kulturze odgrywała broda, świadczy powiedzenie *брада за глава да иде*, które bywa przywoływane w momentach podejmowania niezwykle trudnych decyzji jako rada poświęcenia tego, co w danym kontekście jest jednak mniej cenne, choć nadal bardzo wartościowe (FRBE, 1974, s. 102).

Szczególnego znaczenia w bułgarskiej ludowości nabiera wymowny gest głaskania się po brodzie, wskazujący na dobrobyt, dostatek jej posiadacza. Może o tym świadczyć między innymi powiedzenie *храна брада гладу* w znaczeniu ‘głodny człowiek nie głaszcze się po brodzie’ (SNUNK, 1909, s. 12). Znanym obyczajem, przejętym z kultury tureckiej, był obyczaj głaskania brody przez bułgarskich handlarzy pierwszymi zarobionymi pieniędzmi. Czynność ta miała na celu mnożenie zysku o wielokrotność włosów na brodzie (МЪТАР, 2011, s. 10).

W bułgarskiej tradycji ludowej broda jest także symbolem siły, męskości i płodności. W takim znaczeniu obraz mężczyzny z brodą (z zarostem) funkcjonuje w opozycji do kobiety, jak na przykład w powiedzeniu *не ща кехая без брада* ‘nie chcę, żeby moim przełożonym była kobieta, żeby oceniała mnie kobieta’, lub w opozycji do mężczyzny niemającego zarostu (BPPHD, 1954, s. 387). Co ważne, język bułgarski dysponuje specjalnym leksemem na oznaczenie mężczyzny bez zarostu — *къосе*. Jest to wyraz zapożyczony przez medium tureckie (*köse*) z języka perskiego (*küse*) i wnosi znaczenie ‘възрастен мъж, на когото не растат брада и мустаци’ [dorosły mężczyzna, któremu nie rosną wąsy ani broda] (RBE, 1995, s. 482). To mocno zaadaptowana pożyczka. W bułgarszczyźnie funkcjonują także utworzone za pomocą rodzimych środków słowotwórczych wyrazy od niej pochodne, jak na przykład *къосав* ‘przym. o mężczyźnie bez zarostu’, *къосевица* ‘rzecz. żona, partnerka mężczyzny bez zarostu’ (por. RBE, 1995, s. 482). Brak zarostu u mężczyzny w bułgarskiej kulturze ludowej jest oceniany jednoznacznie negatywnie. Mężczyzna pozbawiony atrybutu, jakim są wąsy lub broda, podlega wręcz stygmatyzacji, postrzega się go jak osobnika podejrzanego, niepełnowartościowego, podważa się jego płodność, a co za tym idzie — pozbawia się go cechy męskości w ogóle (МЪТАР, 2011, s. 9). Świadczy o tym wiele ludowych powiedzeń i przekonań, jak na przykład *да те пази господ от къосав мъж* ‘uchowaj Boże od mężczyzny bez zarostu’; *къосав мъж е бележен* ‘mężczyzna bez zarostu jest naznaczony’ (AEIM, 422, s. 6); *от къосе далеч да са ти дрехите*; *от къосе далеч се дръж* ‘trzymaj się z dala od mężczyzny bez zarostu’ (BPPHD, 1954, s. 419).

Bułgarskie frazeologizmy z komponentem *къосе* są bez wyjątku nacechowane stylistycznie i wnoszą ironiczne, lekceważące znaczenie, wskazując najczęściej na brak potencji, niemożność dokonania się jakiejś przemiany, na przykład: *когато на къосето пораснат (поникнат) мустаци/когато къосето пусне брада* ‘nigdy’ (FSRBE, 2005, s. 379); *търся у къосето брада и по дланта косми* ‘koncentrować wysiłki na czymś, co nie ma szansy się zrealizować; trwonić siły na bezsensowne działanie’ (FRBE, 1974, s. 478; FSRBE, 2005, s. 909).

Dane tekstowe

Przy pozyskiwaniu danych tekstowe z artykułów prasowych czasopism wysokonakładowych, innych stron internetowych oraz z Bułgarskiego Korpusu Narodowego interesowały mnie zwłaszcza kolokacje rzeczownika *брада*. Dokonując w dużej mierze intuicyjnego doboru materiału, udało się uzyskać blisko 130 epitetów opisujących brodę. Bułgarski leksem *брада* występuje w badanym korpusie tekstów z poprzedzającymi go przymiotnikami (rzadziej imiesłowami), tworząc frazy nominalne o strukturze $ADI \cap S$ lub $PRT \cap S$ ⁷, wskazującymi między innymi na takie cechy, jak:

— przynależność brody do jej właściciela; cecha charakterystyczna, typowa dla niego: *императорска, болярска, патриаршеска, пророческа, монашеска, старческа, викингска, моряшка, просяшка, циганска, младежка, пубертетска, хипстърска, квакерска*;

— kolor włosa: *светла, тъмна, бяла, белоснежна, побеляла, побеляваща, сива, сивееща, посивяла, сиво-бяла, снежна, снежнобяла, сребриста, руса, жълта, жълтеникава, златиста, позлатена, кафява, кестенява, червена, червеникава, медно-червена, червенокафява, яркочервена, рижаво-червена, рижа, черна, боядисана, къносана, прошарена*;

— czas zapuszczania zarostu: *новопоникнала, вчерашна, едnodневна, двудневна, трidневна, четирidневна, десетdневна, неколкодневна, неколкоседмична, многогодишна*;

— kształt, długość i gęstość, a także inne właściwości fizyczne zarostu: *буйна, бутафорна, грижливо/добре оформена ($ADV \cap PRT \cap S$), гъста, драскаща, дълга, широка, симетрична, едра, заострена, изскубана, италианска (długa i gęsta broda rosnąca razem z wąsem), квадратна, клиновидна, къдрава, къса, късо постригана ($ADV \cap PRT \cap S$), лопатовидна, лопатообразна, малка козя ($ADI + ADI \cap S$), редичка козя ($ADI + ADI \cap S$), мъхеста, мъхната, набола, настръхнала, намазана, остра, небръсната, неизбръсната, неравна, низко остригана, огромна, островърха, подстригана, проскубана, пухкава, развяваща се, раздвоена, рехавя, рядка, сплетена на плитка ($ADV + PRP \cap S$), твърда, триъгълна, триъбна, храстовидна, четинеста, истинска, фалишва, изкуствена, трансплантирана, нехомогенна по отношение на растежа ($ADI + PRP \cap S + PRP \cap S$)*;

— określenia wartościujące pozytywnie i negatywnie: *великолепна, величествена, елегантна, изрядна, мощна, пишна, хубава, чудесна, разкошна, чиста, чистичка, мазна, мръсна, оплюта, традиционна, древна, старомодна*,

⁷ W opisie struktury syntaktycznej wyrażeń stosuję skróty: S — rzeczownik, V — czasownik, ADI — przymiotnik, ADV — przysłówek, PRT — imiesłów, PRP — przyimek, + — swobodny szyk składników tego samego poziomu syntaktycznego, $\cap$ — konkatencja, stały, obowiązkowy szyk składników związanych podrzędnie.

рошава, разрошена, рунтава, невчесана, дива, неопитомена, неподдържана, страховита, чорлава, чудновата, шантава, съблазнителна, привлекателна, отблъскваща, предизвикателна, провокативна.

Jak wynika z przytoczonych danych, brody w języku bułgarskim bywają bardzo różne. Do tej pory przyglądaliśmy się brodzie jako atrybutowi męskiej twarzy, który dostarcza nam wiedzy na temat jej posiadacza. Współczesny język bułgarski obfituje także w takie związki wyrazowe, w których broda jest obiektem wykonywanych na niej czynności. Są to najczęściej nazwy zabiegów barberskich lub zabiegów z zakresu kosmetyki estetycznej. Wśród tego typu wyrażen przeważają frazy werbalne o strukturze $V \cap S$. Wiele z nich może zostać z powodzeniem przekształconych we frazy nominalne o budowie $S + PRP \cap S$, przy czym pierwszy z rzeczowników jest rzeczownikiem odczasownikowym. Należą do nich między innymi wyrażenia o strukturze $V \cap \text{брода} / S + PRP \cap \text{брода}$: *нося брода, имам брода, пускам брода/пускане на брода, отглеждам брода/отглеждане на брода, поддържам брода/поддържане на брода, подхранвам брода/подхранване на брода, глася брода/гладене на брода, изглаждам брода/изглаждане на брода, мия брода/миене на брода, почиствам брода/почистване на брода, постригвам брода/постригване на брода, подрязвам брода/подрязване на брода, оформям брода/оформяне на брода, подкъсявам брода/подкъсяване на брода, разресвам брода/разресване на брода, бръсна брода/бръснене на брода, боядисвам брода/боядисване на брода, къновсам брода/къновсване на брода.*

W najnowszej leksyce bułgarskiej nie brakuje wyrażen, które oznaczają specjalistyczne zabiegi kosmetyczne wykonywane na brodzie. Wyrażenia te także najczęściej mają strukturę $S + PRP \cap \text{брода}$. Do tej grupy należą: *грижа за брода, козметика за брода, сгъстяване на брода, присаждане на брода, имплантиране на брода, трансплантация на брода, изтъняване на брода, подхранване на брода, стилизиране на брода, омекотяване на брода, хидратиране на брода.*

Wśród nazw zabiegów wystąpiły także nieco bardziej złożone struktury, jak na przykład $S + PRP \cap S (\cap PRP \cap S) + PRP \cap \text{брода}$: *облекчаване на сърбежа на брода, придаване на блясък на брода, проверяване на прага на гъстота на брода* itp.

Podsumowanie

Reasumując, należy wskazać, że w rezultacie podjętej próby rekonstrukcji bułgarskiego językowo-kulturowego obrazu brody na podstawie danych systemowych i tekstowych udało się określić płaszczyzny symboliczne, do których odnosi się broda, zwłaszcza w bułgarskiej tradycji ludowej. Mianowicie jest ona symbolem starości, doświadczenia, mądrości, dostojęstwa, władzy, męskości, płodności, dobrobytu i zamożności. Obraz mężczyzny z brodą funkcjonuje w mocnej opozycji do obrazu mężczyzny bez zarostu. Brak zarostu na męskiej

twarzy w tradycji ludowej podważa męski autorytet, podając w wątpliwość jego seksualną atrakcyjność (stanowi oznakę niepłodności), powodując wręcz stygmatyzację mężczyzny.

Jednocześnie dane tekstowe pozwoliły na wyodrębnienie bogatego zespołu cech, które mogą charakteryzować brodę ze względu na: jej posiadacza; kolor; kształt, gęstość, długość i inne właściwości fizyczne oraz czas zapuszczania zarostu. Okazuje się, że atrybut brody w języku bułgarskim towarzyszy często patriarchom kościelnym, władcom, uprzywilejowanym warstwom społecznym (na przykład *патриаршеска, императорска, болярска брада*), lecz także przedstawicielom niższych warstw społecznych, a nawet społecznego marginesu (na przykład *моряшка, поросешка, циганска брада*) czy po prostu innym jej amatorom i posiadaczom (na przykład *хунтърска брада*). Broda może występować w kilkudziesięciu wariantach kolorystycznych. Kolory mogą być naturalne lub być wynikiem farbowania. Odcienie bieli i szarości konotują wyraźnie dodatkowe treści, wskazując na dojrzały wiek lub doświadczenie posiadacza brody. Przy leksemie *брада* często występują określenia wskazujące na czas zapuszczania zarostu, co z kolei nie jest bez znaczenia dla uzyskania efektu określonej długości, gęstości i formy brody. Do jej fizycznych właściwości odnosi się 50 (blisko 40%) spośród zgromadzonych wyrażen, najczęściej jednowyrazowych przymiotników lub imiesłowów, rzadziej wyrażen o strukturze złożonej. Mianowicie broda w języku bułgarskim może być między innymi: długa i krótka (*дълга, къса*), rzadka i cienka jak kozia bródka (*редичка козя*), gęsta i przerzedzona (*гъста, проскубана*), miękka i twarda (*мекичка, твърда*), zmechacona i drapiąca (*мъхеста, драскаща*), puszysta i ostra (*пухкава, остра, островъха*), naturalna i sztuczna (*естествена, изкуствена, фалишива*), ogolona i nieogolona (*обръсната, необръсната*); może przyjmować wiele kształtów (*триъбна, квадратна*) lub przypominać swoim kształtem przeróżne artefakty (*лопатовидна*). Oprócz tego z danych tekstowych jasno wynika, że broda jest oceniana pozytywnie lub negatywnie ze względu na walory estetyczne, na zadbany wygląd w połączeniu z imponującymi rozmiarami i gęstością (*великолепна, величествена, изрядна, мощна, пишна, хубава, чудесна, разкошна*) lub wręcz przeciwnie (*мазна, мръсна, старомодна, рошава, рунтава, невчесана, неподдържана, чорлава*). Broda oceniana jest w kontekście seksualnej atrakcyjności mężczyzny, o czym świadczą takie jej określenia, jak *съблазнителна, привлекателна, отблъскваща брада*.

Z danych tekstowych wynika również, że współcześnie broda przede wszystkim zdobi bułgarską męską twarz, będąc wyrazem upodobań modowych tudzież elementem wyrażania własnego stylu — służy fizycznemu uatrakcyjnieniu wizerunku. Poddaje się ją przeróżnym zabiegom pielęgnacyjnym i kosmetycznym: od czesania i podcinania, przez farbowanie i odżywianie włosów na brodzie, po przerzedzanie, zagęszczanie, zmniejszanie stopnia chropowatości, a nawet transplantację brody.

Bibliografia

Źródła materiału językowego

- AEIM — *Архив на Етнографски институт с музей при БАН*. 390-. II. Село Пиргово и Русенско [Arhiv na Etnografski institut s muzeu pri BAN. 390-.II. Selo Pirgovo i Rusensko].
- BER — Георгиев, В., Гълъбов, И., Заимов, Й., Илчев, С. (ред.). (1971). *Български етимологичен речик*, т. 1. София: Издателство на БАН [Georgiev, V., Galabov, I., Zaimov, Y., Ilchev, S. (red.). (1971). *Balgarski etimologichen rechik*, t. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN].
- BPPHD — Арнаудов, М. (ред.). (1954). *Български притчи или пословици и характерни думи (събрани от П. Р. Славейков)*. София: Български писател [Arnaudov, M. (red.). (1954). *Balgarski pritichi ili poslovitsi i harakterni dumi (sabrani ot P. R. Slaveykov)*. Sofia: Balgarski pisatel].
- BPSLP — Sotirow, P., Mostowska, M., Mokrzycka, A. (2011). *Bułgarsko-polski słownik leksyki potocznej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- BTR — Андрейчин, Л., Георгиев, С., Илиев, С., Костов, Н., Леков, И., Тодоров, С. (ред.). (2001). *Български тълковен речник*. София: Издателство „Наука и изкуство” [Andreychin, L., Georgiev, S., Iliev, S., Kostov, N., Lekov, I., Todorov, S. (red.). (2001). *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo].
- ČRBRR — Николова, Цв. (1987). *Честотен речник на българската разговорна реч*. София: Наука и изкуство [Nikolova, Tsv. (1987). *Chestoten rechnik na balgarskata razgovorna rech*. Sofia: Nauka i izkustvo].
- FRBE — Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, К. (1974). *Фразеологичен речник на българския език*, т. 1. София: Издателство на БАН [Nicheva, K., Spasova-Mihaylova, S., Cholakova, K. (1974). *Frazeologichen rechnik na balgarskia ezik*, t. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN].
- FSRBE — Нанова, А. (2005). *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. София: Хейзъл [Nanova, A. (2005). *Frazeologichen sinonimen rechnik na balgarskia ezik*. Sofia: Heyzal].
- MČTAR — Георгиев, М. (ред.). (2008). *Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов” [Georgiev, M. (red.). (2008). *Mitologia na choveshkoto tyalo. Antropologichen rechnik*. Sofia: Akademichno izdatelstvo: „Prof. Marin Drinov”].
- NGRBE — Геров, Н. (1975). *Речник на българския език*, Ч. I. София: Български писател [Gеров, N. (1975). *Rechnik na balgarskia ezik*, ch. I. Sofia: Balgarski pisatel].
- RBE — *Речик на българския език*. (1977), т. 1. София: Издателство на БАН [Rechik na balgarskia ezik. (1977), t. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN].
- RBE — *Речник на българския език*. (1995), т. 8. София: Издателство на БАН [Rechik na balgarskia ezik. (1995), t. 8. Sofia: Izdatelstvo na BAN].
- SNUNK — *Сборник за народни умотворения*. (2009), Кн. 25. София: Наука и култура [Sbornik za narodni umotvorenia. (2009), kn. 25. Sofia: Nauka i kultura].
- SRSBE — Илиева, К. (1999). *Словообразователен речник на съвременния български език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов” [Ilieva, K. (1999). *Slovoobrazovatelnen rechnik na savremennia balgarski ezik*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”].

Elektroniczne źródło leksykograficzne

BFI — *Български фрази и изрази. Справочник на използвани фрази и фразеологизми* [*Balgarski frazi i izrazi. Spravochnik na izpolzvani frazi i frazeologizmi*]. Pobrane z: www.frazite.com (dostęp: 5.12.2019).

Literatura

- Jędrzejak, B. (2017). *Męska sprawa. O brodach, zaroście, fryzurach, pielęgnacji i nie tylko...* Warszawa: Wydawnictwo Zwierciadło.
- Oldstone-Morre, Ch. (2017). *Historia brody. Zaskakujące dzieje męskiego zarostu*. Warszawa: Znak Literanova.
- Добрева, А. (2008). *Иранизми в българския език*. София: Академия на МБР [Dobрева, А. (2008). *Iranizmi v balgarskia ezik*. Sofia: Akademia na MVR].